

YABANCI DİLDE YAZILMIŞ KİTAP TAHLİLLERİ

J. L. MORENO: Fondements de la Sociométrie, (Who Shall Survive), İngilizceden Fransızcaya Çevirenler: H. Le Sage ve P. -H. Maucorps, Presses Universitaires de France, Paris, 1954, Büyük boy, 400 sahife.

Moreno¹, Birleşik Devletlerde şu son yirmibeşyıl içinde gittikçe gelişen, yepyeni bir sosyoloji akımı: (Sociométrie) nın kurucusudur.

Moreno 1925 yılında Amerika Birleşik Devletlerine yerleştiği zaman, çok sağlam bir temele dayanan tıp bilgisini felsefe kültürüyle tamamlamış bulunuyordu. Gerçekten bir çok düşünürleri incelemiş özellikle Freud, Bergson, Marx ve Almar Fenomenologları üzerinde epiyi kafasını yormuş durumdaydı.

Moreno gençliğinde Teolojiye merak etmiş, ancak uzun bir bocalamadan sonra Bilime sarılmıştır. Kurmuş olduğu "Sociométrie" biliminin temelini teşkil eden "yaratıcı kendiliğindenlik" (spontanéité créatrice) in içine nasıl doğduğunu anlatması bakımından Morenonun, Teoloji ile Bilim arasında bocaladığı bu tereddütlü devresini, kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır. Moreno, bir yazısında Teoloji hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır.: "Benim için, Teolojinin bir tek anlamı vardı: "En üstün değer, Tanrı'nın bilimi"... işte o kadar. Dünyanın kuruluşu, azizlerin hayatı, türlü dinler beni ilgilendirmezdi. Tanrı hakkındaki düşüncelerim de benim için bir temel taşlak, Sosyometriyi kurmam için bana sağlam bir kılavuz olmuştur.²

Morenoya göre: Tanrı denen bu en üstün varlık, bu ilk büyümlü kaynak "yaratıcı kendiliğindenlik" (spontanéité Créatrice) ten başka bir şey değildir. İnsan ancak varlığın bu üstün mertebesine ulaştığı zaman dolgun bir hayata kavuşmuş olur. İnsan ancak burada, eksiksiz tam bir "yaratıcı kendiliğindenlik" olan Tanrıyla birleşmeğe başlar. Bu sırada Morenonun ruhunda birdenbire büyük bir değişiklik oluyor. "Yaratıcı kendiliğindenlik" (spontanéité créatrice) e ulaşan insan dururken, Tanrıyı başka yerde aramanın manasızlığını anlıyor. Böylece Tanrı fikri kendisinde devrimci bir anlam kazanıyor. Göklerden yere, bu günün insanına, her bir insanın Benliğine inmiş oluyor.

1) Moreno 1892 de Bükreşte doğmuştur. Tıp ve Psikiatri öğrenimini de Viennada yapmıştır.

2) J. L. Moreno: "Sociometry" Cilt XII, 1-3, sah. 236.

Morenoya göre insanlık içinde “yaratıcı kendiliğindenlik” henüz embrion halindedir. Ama bu gücün gelişme imkânı sonsuzdur. Bu gücü hürlüğe ulaştıracak gene insandır.

Peki ama insanda, özellikle bugünün insanında bu yaratıcı kendiliğindenliği köstekleyen şey nedir? İnsan bu kösteklerden bu engellerden nasıl sıyrılacaktır. Yaratıcı kendiliğindenliği nasıl hürlüğe kavuşturacaktır? İşte Morenonun kurmuş olduğu “Sociométrie” özellikle bu soruların cevabını “deneyleme” (expérimentation) yoluyla çözmeye uğraşmaktadır.

Morenoya göre insanı yaratıcı kılan bu “kendiliğindenlik” in rahatça gelişmesine engel olan üç güç vardır. Birincisi bedendir. Hareketlerimizin, jestlerimizin v.s. nin serbestçe gelişmesine engel olur. İkincisi fikirlerimizin rahatça bildirilmesine engel olan psikolojik kişiliğimizdir. Üçüncüsü de “Başka” larının fizik ve psikolojik direnç (mukavemet) leridir. Bu üçüncüler psiko-sosyal karşılıklı tesir zümresine girer Moreno çeşitli psiko-sosyolojik metodları da sırf bu türlü olgu (fait) ları incelemek için işlemiştir.

Gerçekten varlığımızın büyük bir kısmı bu fertlerarası, kişilerarası münasebetlerin kurduğu “réalité” ye bağlıdır. Bu “réalité” nin gerçek tabiatını bulup ortaya koymak, bu “réalité” de insanların “yaratıcı kendiliğindenlik” ini serbestçe geliştirecek bir organizasyonun kurulma çarelerini araştırmak “Sociométrie” nin başlıca ödevi olacaktır. Kısası Morenonun “Sociometrie” sinin, Psikodramının, Sosyodramının başlıca amacı kişilerarası gerçeği (réalité) belirtmek ve kişilerin yaratıcı kendiliğindenliğini hürlüğe ulaştırmaktır¹.

Sosyometrinin temel ilkelerinden biri de “Nicel-Nitel” (Quantitatif-Qualitatif) zaman kavramıdır. Moreno Bergsonun “déterminisme” e yer vermeyen “mutlak yaratıcı zaman” iyle; Freud’un hürlüğe, yaratmağa yer vermeyen “déterminisme” ini kritik ettikten ve her ikisinin tektaraflılığını belirttikten sonra “Nicel-Nitel zaman” kavramına ulaşmıştır.

Morenoya göre: “Bergson her anı birbirinin aynı olan matematik zamanı inkâr ederek yerine hiç bir anı ötekine benzemeyen som (concret) zamanı, yaratıcı zamanı koymakla “déterminisme” i kökünden yıkmış oluyor². Freud de bunun tam tersine her türlü yeniliği, buluşu yaratmayı “complexes” lere “itilme” (refonlement) lere bağlamakla “kendiliğindenlik” e, “birdenbire beliveren” e hiç yer vermemiş böylece

1) Verilen bu açıklamalar hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler şu eserlere başvurabilirler: Moreno: “The Theatre of Spontaneity, Beacon House, New-York 1947. Roger Girod: “Attitudes collectives et relations humaines”, Paris, 1953, sah. 56-64

2) Moreno: psychodrama, sah. 9.

psişik hayatı çok sıkı bir "déterminisme" e bağlamış, hali ve geleceği, geçmişte eritmiş bulunuyordu. Üstelik Freud: "Ferdî organizma sınırlarını aşmaktan çekinmekle; zümreyi, ferdî psişizmin bir gölge olayı saymakla; seksüel, sosyal, ekonomik, politik, kültür münasebetlerindeki değişiklikleri dikkate almamakla psikanalizle sosyoloji arasındaki köprüyü kendi eliyle yıkmış oluyordu¹.

Bundan sonra Moreno yaratıcı zamanın, nicel zamanın ölçüye vurulabileceğini ileri sürmekte böylece Sosyometrinin temelini teşkil eden "Nicel-Nitel" (Qualitatif-Quantitatif) bir zaman kavramına ulaşmaktadır. Gerçekten Morenoya göre ölçü (Metrum), "Socius" daki tamamıyla "Nitel" (Qualitatif) münasebetleri daha iyi kavramak için bir teknik araçtan ibarettir. İnsanın karşılıklı tesir münasebetlerinde, toplumlarda, "kendiliğindenlik", yaratma, her çeşit sosyal yapının temeli, alfabesidir. Kendisine göre Sosyolojinin en büyük kusuru bu kaynaşma yaratma halinde olan olayları bütün canlılığıyla yakalayamamasıdır. Sosyal oluşum (processus) la ilgili incelemelerde, Sosyoloji bu oluş, yaratma halindeki olaylarla değil de daha ziyade olmuş bitmiş, tavi kaçmış olaylarla uğraşır.

Sosyometri, sosyal gözlemci (observateur) kavramına da yepyeni bir görüş getirmektedir. Gözlem (observation), işlem (opération), iştirak, etki (action) yollarının bir sentezine ulaşmıştır. Morenoya göre İnceleyici yüzyıldan fazla bir zamandanberi alıcı bir "passif" lik daha doğrusu bir seyirci - gözlemci durumundaydı. Ama Sosyometrinin doğmasıyla gözlemcinin, gözlemlenenlerle işbirliği gittikçe artmış, gözlemci bir "passif" seyirci durumunda kalmaktan sıyrılmış, önünde geçen sosyal drama iştirak eden etkili (actif) bir unsur olmuştur².

Moreno burada daha sosyometrik yolları bulmadan önce canla başla bağlı bulunduğu bir fikri: bir taraftan psikiatrik tedavi için kullanılan "Kendiliğinden Tiyatro" (Théâtre spontané) yu bir taraftan da sosyal münasebetlerin ve teşekkül halindeki zümrelerin sosyolojik deneylemesini (Psikodrama, Sosyodrama) anlatmak ister.

Şunu da hatırlatalım ki Moreno gerçi eserinin bu bölümünü çok önemli tutmakta, ama hekim ve sosyologlar arasında bu fikirler çok şiddetli tartışmalara konu olmaktadır. Yalnız Gurvitch'in³ dediği gibi Morenonun bu fikri ister kabul edilsin ister edilmesin deneylemeli Sosyoloji (Sociologie expérimentale) bakımından Sosyometrinin şu iki temel prensibinin zihinde tutulması gerekir:

a) Tıpkı Fizikte olduğu gibi, kontrol edilebilir yapma kadrolar ve şartlar kurarak

1) Moreno: Who Shall survive, sah. 8.

2) Moreno: "Psychodrama, (1946) sah. 247,248.

3) Gurvitch: Microsociologie et Sociométrie, Cahiers Int. de Sociologie, 1947, Cilt III, sah. 29-30; La Vocation, sok. 240.

tam anlamıyla deneyleme (expérimentation) ler tertiplemek mümkündür. Bu deneylemeler için de Psikodramatik ve Sosyodramatik teknikler kullanılır.

b) Bu sosyolojik deneylemelerde anketçiler sadece bir "gözlemci - iştirakci" durumunda kalmamalı "aktör-iştirakci" durumuna da geçmelidir. "Aktör-iştirakci" durumunda olan kimsenin üzerine alacağı rol ister gerçek, ister uydurma, ister senbolik olsun daima kendini, kalıbına girdiği şahısla birleştirmeğe çabalamalıdır.

İşte Moreno sosyolojiye bu "iştirakci-aktör-anketçi" tekniğini sokmakla tabiat bilimleriyle sosyal bilimler arasındaki antinomiye aşmış bulunuyor. Morenoya göre: "eski araştırma teknikleri daha derin bir nesnel (objectif) liğe ulaşmak için bir öznel (subjectif)leşme krizinden geçmelidir. Sosyometrinin ileri sürdüğü bu nesnel (objectif) lik Comte'un o eski pozitivist nesnel (objectif) liğine karşı konabilir¹.

*

Moreno'nun "Sociométrie" si hakkında verdiğimiz bu genel kısa açıklamadan sonra, Moreno'nun 1954 yılı sonlarında Fransızca olarak yayımlanan "Fondements de la Sociométrie" adlı temel eserinin analizine geçebiliriz.

Eserin aslı İngilizcedir. "Who Shall Survive" adını taşır. İlk baskısı 1934 de, ilâveli ikinci baskısı da 1953 de yayımlanmıştır. Fransızca çevirisine gelince: P.H. Maucorps 1951 yılında eseri Fransızcaya çevirmeğe başladığı zaman, Moreno'nun ikinci bir ilâveli baskı yapmağa hiç niyeti yokmuş. Onun için P.H. Maucorps 1934 yılında yayımlanan ilk baskıyı ele almış. Tam çevirisini tamamladığı sıralarda Moreno ilâveli bir ikinci baskıya karar vermiş. Bereket versin ki birinci baskıdan ikinciye aktarılan yazılarda pek esaslî değişiklikler olmamış. Yapılan bu ilâveleri de M.H. Lesage Fransızcaya çevirmiş. Yalnız İngilizce ikinci baskı için Moreno'nun hazırladığı bu ilâvelerin hepsi Fransızcaya çevrilmiş değildir. Ama G. Gurvitch'in idaresindeki "Bibliothèque de Sociologie Contemporaine" serisinde çıkan bu eserde, ikinci baskıdaki bütün yeniliklerin, dikkate alındığını da, gene G. Gurvitch'in yazdığı "Son Söz"² den öğreniyoruz.

Büyük boyda 400, sayfayı bulan bu eser: Fransızca baskı için hazırlanmış 31 sahifelik bir Önsöz, bir Giriş, 6 kitap bir de Ek'ten ibarettir. Kitabın sonunda ayrıca çeşitli şemaları, sosyogramları gösteren 54 levha vardır.

1) Moreno: La Méthode Sociométrique en Sociologie, Cahiers. Int. de Soc., Cild. II, 1947, sah. 88.

2) Moreno: Fondements de la Sociométrie, sah. 391.

Moreno, Fransızca baskısı için hazırladığı “Önsöz” ünde: şu son yüzelli yıl içinde Sosyal bilimlerin, üç büyük akım halinde geliştiğini belirtmektedir. Bunlardan biri Sosyoloji, biri “Bilmsel Sosyalizm” ise biri de “Sosyometri” dir. Kendisine göre bu üç akımı farklı coğrafya bölgeleri ve farklı kültür çevreleri doğurmuştur. Sosyoloji Fransada, Sosyalizm Almanya ve Rusyada gelişmişse, Sosyometri de Birleşik Devletlerde ilerlemiştir. Bu üç disiplinden her biri kısaca şöyle karakterlendirilebilir: Sosyoloji her şeyden önce kendine, bütün sosyal bilimleri içine alacak bir kadro kurmağa savaşımıştır. Sosyalist doktrin, özellikle proletarya devrimini hazırlamağa yönelmiştir. Sosyometri'nin başlıca amacı da sosyal bir varlık olarak insanı ölçmek ve açıklamaktır.

Moreno bu üç akım hakkındaki düşüncelerini de şöyle anlatmaktadır: “Sosyolojinin Fransada doğduğu fikri şüphe yok ki bunlar arasında en kolay kabul edilenidir. Gerçekten Sosyoloji, varlığını Fransız devrimine ve Saint Simon, Auguste Comte, Proudhon, Durkheim gibi Fransız yazarlarına borçludur. Fransız rejimi elinden geldiği kadar burjuva sınıfını korumuş, bilimsel bir disiplin olarak Sosyolojinin doğmasını kolaylaştırmıştır. XIX üncü yüzyılda sosyal kuvvetlerin kuruluşundaki özellik İngilterede olduğu gibi Fransada da proletarya devriminin gelişmesine müsaade etmemiştir. Bu yolda en aşağı iki önemli savaş olmuştur. Kısası Fransız devrimi pratik gücünü burjuvazinin vasilikten kurtulmasına, hürliğe ulaşmasına, teorik gücünü de sosyolojinin doğmasına tüketmiştir.

“Sosyalizm Germen - Rus işbirliğinden doğmuştur varsayımı da, birincisi kadar akla yakındır. Karl Marx doktrini, şüphe yok ki çoğu zaman Fransız, İngiliz yazarlarının fikirlerinden kuvvet almıştır, ama sosyalist hareketlerin asıl kaynaştığı geliştiği memleketlerin Almanya ve Rusya olduğu da inkâr edilemez. Zafere ulaşan en şiddetli proletarya devrimleri de bilindiği gibi Rusyada ve ona komşu olan memleketlerde doğmuştur. Marx, Engels ve Lenin'in elinde bilimsel Sosyalizm; Comte ve Durkheim'in ileri sürdükleri sosyoloji kadar sağlam bir sistem halini almıştır. Bizim bu varsayım (Hypothèse) imize göre Marx sadece bilimsel sosyalizmin kurucusudur. Birçokları gibi onu Sosyolojinin kurucuları arasında, Comte, Proudhon'un yanında görmek yanlıştır. Bu varsayımımız Sosyolojiyle devrimci sosyalizm arasındaki farkı belirtir. Marx, sosyologlar arasında gösterildi mi bu iki tarih hareketindeki derin farkı peçelemek gibi bir duyguya boyun eğilmiş olur. Nihayet bizim bu varsayımımız Sovyet Rusyanın ve ona bağlı memleketlerin neden Sosyolojiye şiddetle karşı geldiklerini anlatır. Sosyalizmle, Sosyoloji arasındaki bu kesin ayrılığı sadece politik sebeplere bağlamak doğru değildir; Sosyolojinin ve batı kavramlarının Sovyet Rusyada yayılmasına engel olan asıl sebep zihniyetlerdeki farktır.

1) Bilimsel Sosyalizm, devrimci Sosyalizm anlamındadır.

"Sosyometrinin Amerikada çıktığını ileri süren üçüncü varsayım (Hypothése) mızın ispatı daha güçtür, şüphesiz bu çok daha sağlam bir açıklama ister. Denebilir ki: ilkin Sosyometrinin, düşüncenin büyük akımlarından biri olduğunu ispat etmek lâzımdır, yoksa onu, Birleşik Devletlerde beliren diğer önemli akımlardan ayırmak çok iddialı bir şey olur. Sonra Sosyometrinin doğuşundan önce Birleşik Devletlerde Sosyoloji büyük bir gelişme göstermemiş midir, bunu inkâr etmek mümkün müdür?

"Bu iki itirazın tartışmasına geçmeden müsaadenizle ilkin kendi durumumu açıkca anlatayım. Bence Amerikan Sosyolojisinin ortaya attığı yenilikler ancak Sosyometri ve ona bağlı disiplinler içinde en parlak derecesine ulaşmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde Sosyal bilim, ilk defa Sosyometri içinde kolektif orijinallliğini göstermiştir. Bununla demek istiyorum ki: Sosyometri bir ferdin eseri olmaktan ziyade elverişli bir iklimde kolektif bir çabanın sonucudur.

"Sırası gelmişken Sosyometriyle Sosyometrik hareketin birbirlerinden ayrı şeyler olduklarını belirtmek yerinde olur. Sosyometri, zümrelerin "dynamique" ini tasvir ve ölçme eğiliminin en düzenli ve en ileri bir büllurlaşmasıdır ki sosyal bilimler yirmi yıldanberi bu yol üzerindedir. Sosyometrik hareket deyince de: Sosyometrinin kendi kesin sınırları dışında antropoloji, Sosyoloji, psikoloji, psikiatri v.s. gibi özel insan bilimlerine olan tesirlerin topu anlaşılmalıdır. Sosyometrik metodun sadece Birleşik Devletlerin malı olduğunu da iddia etmiyorum, çünkü daha önceleri Fransada Quételet, İngilterede John Graunt, Almanyada Johann Sussmilh sosyal ölçü denemeleri yapmışlardır. Ama sırf demografya alanında kalan bu çabalar bir türlü kök salmamıştı, çünkü ne tarih durumu, ne de sosyal iklim böyle bir araştırmaya elverişliydi"¹.

Fondements de la Sociométrie" nin "Önsöz" ünden aldığımız bu satırlar, son yüz, yüzelli yıl içinde, dünyada Sosyal bilimler alanında beliren çeşitli okul ve akımlar arasında, Moreno'nun Sosyometriye verdiği önemin derecesini göstermektedir. Moreno bu ve buna benzer iddialarında ne dereceye kadar haklıdır? Bu konu üzerindeki düşüncelerimizi Sosyometri üzerine hazırladığımız incelemeye bırakarak şimdilik sadece eserde ele alınan problemlere işaret etmekle yetinelim.

Eserin giriş kısmında:

- I. İnsanlığın Sosyal ve organik birliği
 - II. Sosyometri kadrosu içinde tabii ayıklama
 - III. Sosyometrinin tarihî rolü
 - IV. Deneylemeli Sosyal devrim.
- gibi problemler ele alınmıştır.

1) Moreno: Fondements de la Sociométrie, Giriş, sah. VII, VII, IX.

Birinci kitap: "Sosyometrik sistem" adını taşımakta ve şu problemleri ele almaktadır:

- I. Yaratıcı kendiliğindenlik doktrini,
- II. Sosyometrinin temelleri,
- III. Sosyal teori Ontolojisi
- IV. "Réference" in Sosyometrik sistemleri
- V. Sosyometrik metod ve teknikler (Psikodrama, Sosyodrama, rol testi)
- VI. Sosyometrik Test
- VII. Sosyometrikci
- VIII. Sosyometrinin diyalektik karakteri

İkinci Kitap: Zümrelerin evrimi:

- I. Zümrelerin gelişme seviyesi
- II. Sebeplerin araştırılmasına (motivation) dayanan Sosyometrik inceleme.
- III. Sosyal zümrelerin evrim safhaları
- IV. "Sociogénétique" kanun

Üçüncü Kitap: Bir topluluğun (Collectivité) sosyometrik incelemesi

- I. Zümre Sosyometrisi
- II. Topluluğun (collectivité) organizasyonu
- III. Sosyal Mikroskopi
- IV. Sebepleri araştırma (Motivations)
- V. Sosyal karşılıklı tesir
- VI. Zümrelerin Sosyo-psiko-patolojisi
- VII. Gidiş (conduite)
- VIII. Psikolojik akımlar
- IX. Sosyogramların okunması hakkında bilgi

Dördüncü kitap: Bir topluluğun yeniden kuruluşu

- I. "Affectation" mythos u
- II. Kuruluşa başlama Sosyometrisi
- III. Yeniden kuruluş Sosyometrisi
- IV. Sosyometri ve Sosyal evrim
- V. Psikodrama, Sosyodrama "Kendiliğindenlik" in emekleme devri

Beşinci kitap: Toplumun Sosyometrik planlaştırılması

- I. Toplumun kendiliğinden evrimi
- II. Yeni bir toplumun deneylemeli (expérimentale) organizasyonu
- III. Sosyometrik anketten sonra bir topluluğun mimarlık bakımından planlaştırılması.

Altıncı kitap: Kim kalacak? (Who Shall Survive?)

- I. "Zoomatique" ve insanlığın geleceği
- a. "Zoomatique" ve "cybernétique"
- b. Dünyada insan nüfusu çok değildir.
- c. Tabii planlaştırılma ve bilimsel planlaştırılma

EK: Sosyometri ve İstatistik

N. Ş. KÖSEMİHAL

G. GURVITCH: Determinismes Sociaux et Liberté humaine, Presses Universitaires de France, Paris, 1955, orta boy, 301 sahife.

Sosyolojiyle yakından ilgili olanlar hatırlayacaklardır: Georges Gurvitch burada üç yıl kadar önce (Mayıs 1953) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin davetlisi olarak memleketimize gelmiş altı konferans vermişti. Bu konferanslar: "Déterminismes Sociaux et liberté humaine" üzerineydi: İşte bu konferanslar Gurvitch'in geçen yıl aynı adla yayımladığı eserin bir özeti idi. O zaman Türkçeye çevirdiğim bu konferansların yakında Edebiyat Fakültesi yayımları arasında çıkacağını ummaktayım. Onun için burada, eserin sadece kısa bir plânını bildirmekle yetineceğim.

Eser bir Önsöz, Üç Kısım ve bir de Sonuçtan ibarettir. Kitabın birinci kısmı iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde "determinizm" lerin "relatif" liği ve çok şekilliliği belirtilmektedir. Gurvitch'e göre: bugün Laplace ile Kant'ın anladıkları anlamda kesin, biricik topyekun, tümel (üniversal) bir "déterminisme" mümkün değildir; "determinizm" lerin çeşitliliği, "relatif" liği, zorunsuzluğu (contingence), kesikliliği (discontinuité) karşısında böyle bir iddianın artık tutar tarafı kalmamıştır. Onun için bugünkü determinizm krizi daha ziyade eski determinizm anlayışına karşı açılmış bir ayaklanmanın sonucudur. Bugünkü "determinizm" krizinden ancak bu terimin yeni bir tanımını yapmakla sıyrılmanın mümkün olabileceğini söyleyen Gurvitch ilkin alanı temizlemekle işe başlar: "Determinizm" in neden: a. Kadercilikle b. Metafizik zorunluluk (nécessité) la, c. Deneyüstü (transcendantale) zorunlulukla, d. Mantıki zorunlulukla, e. Matematik zorunlulukla bağdaşamayacağını anlatır. Sonra da kendi görüşüne göre determinizm kavramının bir tanımını yapar.

Gurvitch bu tanımında ilk olarak determinizmlerin sonsuz "relatif" liliğini ve çokculuk (pluralisme) unu belirtmektedir. Determinizmlerdeki bu çeşitlilik ve çok boyutluluk vasfı da birbirinden çok farklı yollara ihtiyaç gösterir. Gurvitch bundan sonra bu yol (procédé) ların ve özel terkiplerinin analizini ele alarak bunlardan hangilerinin sosyal realiteye tatbik edebilir olduklarını göstermeğe çalışır. Determinizmin, insan bilimlerine (özellikle insan hürlüğünün işe karışmasına) uygun düşmesi mümkün